

תקציר

מעט יותר משלושים שנים שלטה בריטניה הלכה למעשה בא"י-פלסטין, למן כיבושה החלקי מידי העת'מאנים בשלהי מלחמת העולם הראשונה ב-1917 ועד לתפוגת המנדט שניתן לה מחבר הלאומים ב-14 במאי 1948. זו תקופה קצרה על ציר ההיסטוריה של כברת הארץ בין הירדן לים, אך משמעותית בעיצוב פניה המודרניים. פרק זמן בו האזור נפרד לאחר ארבע מאות שנים מהשלטון העת'מאני, ודרך המסדרון המנדטורי פסע לעבר פני עידן מדינות הלאום הפוסט-קולוניאליסטי. בחקר מדינת ישראל והסכסוך הישראלי-ערבי, שמורה לתקופת המנדט משבצת מרכזית בניסיון להבין לעומק תהליכים ותופעות אשר נודעה להם חשיבות עתידית.

המחקר שלי משתמש בתיקוף המנדטורי בניסיונו לנתח את היחסים בין שתי התנועות הלאומיות, הציונית והפלסטינית, בהקשר חברתי-תרבותי. הקשר זה ככלי מחקר, על פניו המגוונים, רווח בשנים האחרונות כאבן יסוד בהתחקות אחר הדינמיקה שנוצרה בא"י-פלסטין בין שתי החברות שחיו בה, וכהשתקפות להיבטים לאומיים ופוליטיים המצויים בליבת ההיסטוריוגרפיה הקיימת, ואף ממשיכים להימצא בעת הנוכחית. שדה המחקר הממוקד הוא ספורט, וביתר דיוק משחק הכדורגל, דרכו ייעשה ניסיון לבחון מזווית ייחודית את התפתחות ומאפייני היחסים בין יהודים לערבים בא"י-פלסטין.

הכדורגל משמש כאבן בוחן ייחודית במרחב החברתי-תרבותי באופן גלובלי, מאז שמוסד בתצורתו המודרנית באנגליה באמצע המאה התשע עשרה. זאת בשל היותו ענף הספורט הפופולארי ביותר בעולם, כפי שמתבטא גם כיום. האהדה אליו חוצה קהילות דתיות ולאומים והופכת אותו לשפה משותפת עבור חלקים בלתי-מבוטלים מהאנושות. הדבר מתחדד עוד יותר כשבאים לדון בתקופת המנדט בא"י-פלסטין. פערי התרבות היו עמוקים בין אנשי התנועה הציונית האירופית, שהנהיגה את העם היהודי ואף הייתה לרוב ביישוב היהודי בא"י-פלסטין (להלן: היישוב), לבין החברה הערבית. על רקע זה, כדורגל היה אחד מהתחומים האזרחיים היחידים שעורר עניין ציבורי רב ודומה בקרב שתי הקהילות השכנות. לכן נכון לבחון אם היו ומה היו יחסי הגומלין סביב הכדורגל כמרכיב בחייהן של שתי הקהילות באותה הארץ - בין אם תרם לקיטוב ולהקצנת השיח הלאומי ובין אם שימש כבמה לקירוב הקהילות ולגילויי אחווה.

על מנת להעניק מסגרת נכונה למחקר, התקופה המוגדרת חופפת בקירוב -אך לא במדויק - לפרק השלטון המנדטורי בא"י-פלסטין. תחילתה ב-1917, כשלוש שנים טרם החל רשמית הממשל הבריטי האזרחי לפעול וחמש שנים לפני שהחל למלא את כתב המנדט שהוטל עליו. הסיבה לכך היא שכבר באותה עת, כשנה לפני תום מלחמת העולם הראשונה, נכבשו רוב חלקיה של א"י-פלסטין בידי הצבא הבריטי ותם עידן השלטון

העת'מאני בפועל. מכיוון שלבריטים היה תפקיד מפתח בהחדרת, הפצת וקידום הכדורגל בקרב בני המקום, הן כאימפריה הקולוניאלית השולטת והן כמולדת הכדורגל, זה אך טבעי ומתחייב לבחון את הנושא מראשית נוכחותם. סיום פרק הזמן הנבחר למחקר זה הוא מאי 1948, עם תום המנדט הבריטי. אופן הניתוח הוא תמטי ויחלק את התקופה הנדונה לארבע זוויות מובחנות שדרך תבצע התבוננות על מושא המחקר.

בבסיסה של העבודה הונחו מספר שאלות מחקר, שהנחו את כתיבתה ואת איסוף ועיבוד המקורות. הפרקים נכתבו לפי היגיון תמטי, אשר לוקח את התקופה המנדטורית ואת מושא המחקר ומנתח אותו מארבע זוויות שונות. גישה זו הועדפה על פני פילוח כרונולוגי בשל ההכרח להבין לעומק את כל אחת מהמסגרות דרך הסיפור מסופר – ולבסוף לבצע אינטגרציה ביניהן. השאלה העיקרית שנשאלה היא האם וכיצד באה לידי ביטוי שניותו של הכדורגל ככלי להבניית זהות לאומית ובה בעת ככלי ליצירת שפה משותפת, וכיצד באה לידי ביטוי ייחודיותו? זוהי שאלה כללית שהמענה לה שזור בכל חלקי המחקר. מייסודו, כדורגל, כענף ספורט תחרותי, היה ועודנו כלי שימושי בארגז הכלים שבידי מנהיגים לאומיים לצרכי בניין האומה. יצירת זהות משותפת, הכשרת כוח אדם לשירות צבאי, התלכדות מאחורי גוף מייצג וחיזוק הגאווה הלאומית הם הישגים שניתן להגיע אליהם בעזרת שימוש בכלי זה. עם זאת, בהקשר של א"י-פלסטין, הכדורגל שימש לא רק כמלבה רגשות לאומיים אלא גם כאמצעי מגשר.

הסיבה לכך נעוצה בפופולריות הרבה לה זכה. ברוב תחומי החיים, ובתוכם ביטויי התרבות האחרים כגון מוזיקה, ספרות, קולנוע ותיאטרון, שתי התרבויות, היהודית והערבית, היו זרות לחלוטין. הן דיברו שפה שונה, קיימו מסורות שונות וסימלו מנהגים ונורמות שבאו ממקומות מרוחקים זה מזה. אמנם אין להתעלם מתפקידם החיוני של היהודים שמוצאם בארצות ערב ובמדינות מוסלמיות שהיו חלק מהיישוב, וחלקו מצע תרבותי משותף עם העולם הערבי, ברם השפעתם על התנועה הציונית ובתוך מוסדות הנהגתה באותה עת הייתה זניחה. לכן דווקא הכדורגל, שנבדל מתופעות תרבותיות אחרות בהיותו ענף שריכוז עניין רב בקרב הציבורים היהודי והערבי, היה מקום בו התאפשר לגלות ידידות ואחוה בהתאם לרוח הספורטיבית השוררת בתחומי המגרש. ניגודיות זו מזמינה בירור מעמיק להבנת על תרומתו של הכדורגל לתהליכים חברתיים ולאומיים.

באופן ייחודי לעומת תחומים נוספים בחיי הקהילות בא"י-פלסטין, ובפרט ברוב ענפי הספורט האחרים, הכדורגל זכה לשיעור אהדה ציבורית גבוה, חוצה מעמדות וקהילות. בכך יצר מכנה משותף תרבותי נדיר בין שתי הקהילות שחיו בא"י-פלסטין, שלא חלקו כמעט מאום ממטען התרבותי ששיקף את הפערים בין העולם הערבי לאירופה. מכאן, שחרף ההקשר הלאומי המפלג, הכדורגל אפשר לגשר על הפערים התרבותיים הבין-קהילתיים. הסתירה הפנימית המתוארת, בין האינסטרומנטליות של הכדורגל בשירות בניין האומה

לבין אפשרויות ההסתייעות בו לקירוב תרבותי בין-קהילתי, יצרה מתח פנימי שליווה את העוסקים בענף לאורך שנות המנדט.

שאלות נוספות מתייחסות לשדות ממוקדים יותר בסוגיה הנדונה. הראשונה שבהן היא מה היה מקומם של הבריטים – על מוסדותיהם הצבאיים והאזרחיים – בהנחלת המשחק לתושבי הארץ, וכיצד השפיעו על התפתחות היחסים בין היהודים לערבים סביב הכדורגל? הפרק הראשון מנסה להתמודד עם נושא זה. כדורגל שוחק בא"י-פלסטין עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, אך קפיצת המדרגה המשמעותית ברמה המקצועית ובארגון נעשתה הודות לבריטים. אנשי הצבא, המשטרה ופקידי הממשל ייבאו את המשחק באמצעות הקמת קבוצות משלהם וקבוצות מעורבות עם המקומיים, יחד עם השקת מפעלים תחרותיים שונים – כפי שעשו במושבות אחרות של האימפריה. תפקידם של הבריטים כמושלי א"י-פלסטין וכגורם המתווך בין שתי התנועות הלאומיות שפעלו בה, מובלט ביתר שאת בכדורגל בשל העניין הרב שעורר אצלם המשחק ושאיפתם להנחילו בקרב היהודים והערבים. השאלה שעולה היא איך השפיעו על התפתחות היחסים סביב הכדורגל כסוכנים המרכזיים שלו כמושלי הארץ.

שאלה אחרת היא האם הספורט הממוסד בא"י-פלסטין נתפש בהוויית תושביה כזירה השייכת למאבק הלאומי? ובהמשך לכך, מה הייתה הזיקה בין הפוליטיקה הפנימית ביישוב ובחברה הערבית, ובהנהגותיהן, לבין היחסים בין מועדוני הספורט משני הצדדים? הפרק השני פורש את התפתחות הכדורגל הממוסד בא"י-פלסטין, שכלל את התאחדויות הכדורגל ומועדוני הספורט היהודים והערבים שפעלו באופן מאורגן. שחקן כדורגל יהודי או ערבי אקראי בתקופה הנדונה, יתכן שבחר לעסוק בענף כי ראה בכך עיסוק גופני למטרות חברתיות או אינדיבידואליות, או לחילופין אולי בכלל כמשלח יד משלים להיותו פעיל במסגרת כוח לוחם של תנועתו הלאומית; חלק מאוהדי הכדורגל פקדו את המגרשים על מנת לצרוך תרבות פנאי מבודדת, ואילו חלקם באו להביע רגשי הזדהות קהילתיים ולאומיים; היו בין העסקנים שניהלו את הכדורגל כאלה שכל רצונם היה להרוויח כסף ולקדם את האינטרסים שלהם, והיו כאלה שראו בכדורגל פלטפורמה בשירות המפלגה או התנועה הלאומית. על רקע זה, האם הספורט התחרותי, שביסודו משקף פעילות חברתית-תרבותית, נחווה על ידי העוסקים בו ברמות השונות – יהודים וערבים כאחד – כמקום להבעת רגשות לאומיים ולהפגנת עוצמה מול היריב הלאומי, או שמא לא חרג מהמסגרת התרבותית בה התקיים ונתפש כחלק מתרבות הפנאי.

הפרק השלישי מתמודד עם השאלה כיצד השפיעו יחסי הגומלין של התאחדויות ומועדוני הכדורגל היהודים והערבים עם גורמים בינלאומיים, ובעיקר עמיתיהם במצרים, סוריה, לבנון ועבר-הירדן, על קשרי הכדורגל ביניהם בא"י-פלסטין. נדבך חיוני להתפתחותו של הכדורגל בכל מדינה ובכל זמן הוא התחרות עם יריבים ממדינות אחרות. כך ניתן להשתפר ברמה המקצועית, ויותר מכך ללכד את הציבור מאחורי הקבוצה

שמייצגת את הלאום מול נבחרת או קבוצה מלאום אחר. הדבר גם מעודד את הקהל לצרוך תרבות פנאי אטרקטיבית שניתן לגזור ממנה רווחים נאים. גם התנועה הציונית וגם התנועה הלאומית הפלסטינית הבינו זאת ונתנו משקל רב ליצירת קשרים עם התאחדויות ועם קבוצות מחוץ לא"י-פלסטין, בעיקר במדינות השכנות. מלבד האינטרס הספורטיבי יחסים אלו גם תרמו לממד המוסדי הבינלאומי, כאמצעי לקידום מעמדן של ההתאחדויות המקומיות בעולם הכדורגל.

כפי שכבר נרמז, ובאופן שמתקשר למרחב הלאומי והפוליטי, כדורגל ואלימות היו קשורים זה בזה. תקופת המנדט הייתה פרק מעצב בתולדות הסכסוך היהודי-ערבי (ולימים הישראלי-פלסטיני). וכפי שלסכסוך הייתה השפעה ישירה על כל תחומי החיים בא"י-פלסטין, ובכללם ספורט, הרי שהכדורגל היה בעצמו לא פעם חלק מאותה זירת מאבק. ספורטאים היו חלק מהכוחות החמושים הציונים, הערבים והבריטים במקביל לעיסוקם הספורטיבי, ולעתים בסתירה לו. שאלת המחקר שסביבה נסוב הפרק הרביעי היא האם ועד כמה ההשפעה ההדדית בין האלימות לכדורגל התקיימה והשליכה על כל אחד מהם, והאם ניתן היה להפריד בין העולמות. הפרק, ששונה במבנהו מקודמיו, מתמקד במספר נקודות מעצבות ובסיפורים דרכם ניתן ללכוד את הזיקה בין שני הממדים.

לבד משאלת המחקר המרכזית ושאלות המשנה, ישנן עוד שאלות כלליות שמקבלות התייחסות לאורך המחקר, לרוב באופן עקיף. האחת היא האם היו קיימים הבדלים בדינמיקה שנוצרה סביב הכדורגל בשלוש הערים המעורבות הגדולות – ירושלים, תל אביב – יפו וחיפה – והאם הן נבדלו בהקשר זה מהסביבה הכפרית והפריפריה? ; והשנייה, האם המאפיינים הלאומיים של הספורט הממוסד בשתי הקהילות חלו גם על הספורט החובבני בכל הקשור ליחס לצד השני?

רוב הפעילות הפוליטית, הכלכלית והתרבותית – ובכללה הספורטיבית – בא"י-פלסטין התקיימה בשלוש הערים הגדולות, שבמקרה או לא היו מעורבות, כלומר חיו בהן זו לצד זו קהילות יהודיות וערביות. הדמיון והשוני בדינמיקות שנוצרו בערים אלה סביב הכדורגל עשויים להעניק פרספקטיבה רחבה להבנת היחסים בין הקהילות, בדגש על חיי היום יום. מגרש הכדורגל היה אחד מאותם מקומות, כפי שהיו בית הקפה או בית החרושת, ששימש כזירת מפגש פוטנציאלית. היו הבדלים בין עיר לעיר בשל אופיין הפרטיקולרי של כל אחת מהן. במנותק מההקשר הבין-עירוני, יש מקום להשוות גם בינו לבין המרחב הכפרי, שבו התקיימו גם כן יחסי גומלין ספורטיביים – לרוב באופן ישיר יותר וללא מעורבות שיקולים פוליטיים לאומיים.

כדורגל ממוסד, כלומר שמושחק על ידי קבוצות מאגודות רשומות ובמפעלים רשמיים, הוא ליבת מחקר זה. זאת בשל התייעוד הרב שנשמר ממנו באופן יחסי, ובשל הערך הסגולי שלו לגיבוש תובנות על היחסים

בין התנועות הלאומיות. עם זאת, אחד מסודות קסמו של הכדורגל הוא פשטותו והיותו פעילות עממית שאינה שמורה בהכרח למעמד מסוים. עובדה זאת טומנת בחובה מרחב נסתר ועשיר של משחקי כדורגל בלתי-ממוסדים, ששוחקו כחלק מחייהם האזרחיים של תושבי איי-פלסטין. הם אף היו חלק מאינטראקציה תרבותית וחברתית בין הציבור היהודי לציבור הערבי. כך, במרחק מה מההקשר הלאומי, ומתוך צורך אנושי חברתי-תרבותי, הכדורגל שימש לא פעם כגשר התלוי מעל התהום הפוליטית ובמנותק ממנה.

בהמשך לכך, ועל אף הדו-כיווניות בין השדה הלאומי והספורטיבי, לא נכון להתבונן על הנושא רק דרך הפריזמה הזו. הסיפור משקף מורכבות מובנית: כדורגל, לא פחות משקיטב, ידע לקרב. מבעד למשקולות הכבדות של הסכסוך היהודי-ערבי התנהלה באי-פלסטין שגרת חיים ברוב הזמן. אזרחים שחיו בעיר ובכפר וביקשו לנהל את חייהם לפי מאווייהם ובהתאם לצרכיהם. תרבות פנאי הייתה חלק חשוב בחיי חברה מודרנית (מהגרים מאירופה) ובחברה שעוברת תהליכי מודרניזציה (ערבים ויהודים בני הארץ והמזרח התיכון). כדורגל היה חלק חשוב מתרבות הפנאי. ובכל מקום שלא היו בו תכתיבים ישירים של ההנהגות הלאומיות, שיתוף הפעולה התקיים בזכות עצמו כתולדה של חיי שכנות וקרבה, והיכן שנעדרו ההשפעות של המפעלים הלאומיים, הכדורגל שימש כגשר ליצירת חיים משותפים. בתמונה הגדולה הגשר לא היה רחב ויציב בפני הטלטלות שגרמו לו לקרוס בסופו של דבר. בכל נקודת החלטה שנוגעת לעתיד הכדורגל ויחסי היהודים והערבים כל אחד מהצדדים בחר בקו שנאמן למאבק הלאומי. האם בזכות הכדורגל הסיפור יכול היה להסתיים אחרת? כנראה שלא. אך בכוחו של המשחק הפופולרי היה לתרום לא מעט.